

FENOMENOLOŠKA ONTOLOGIJA JEANA PAULA SARTREA

ANĐELKO HABAZIN

Znamo da Sartre naučava filozofiju gdje egzistencija prethodi esenciji. U smislu tradicionalne filozofije svakom je biću dana esencija koju ono tokom svojega postojanja aktualizira; Sartre prekida s tradicionalnom filozofijom jer to postulira njegovo egzistencijalističko postavljanje bića:

»Što ovdje znači da egzistencija prethodi esenciji? To znači da čovjek najprije postoji, da se nalazi i da se podiže u svijetu, te da se određuje poslije. Čovjek, kakvim ga zamišlja egzistencijalist, nije odredljiv zato što on najprije nije ništa; on će postati tek kasnije, i on će biti onakav kakav se bude sam napravio. Dakle, jer nema Boga koji bi prethodno koncipirao ljudsku narav, nema ni ove naravi. Čovjek nije samo takav kakvim se shvaća, nego je u prvom redu takav kakvim se hoće i kakvim se shvaća poslije egzistencije, kakav hoće da bude slijedeći polet prema egzistenciji; čovjek nije ništa drugo nego ono čime se napravi. To je prvi princip egzistencijalizma.« (*L'existentialisme est un humanisme*, 1946.)

Transfenomenalni bitak

Sartreovo kapitalno djelo u domeni ontologije *Bitak i ništavilo* ima podnaslov: »pokušaj jedne fenomenološke ontologije«. Ima li u ovoj suvislosti riječ ontologija još neki smisao? Zar je još moguće pogoditi bitak izvan pojavljivanja? Sartre odgovara: »Ne izvan, već u njemu unutra, kao u v j e t svakog pojavljivanja«. Više nema realiteta stvari, ali zato subzistira o b j e k t i v i t e t fenomena. Ovaj stol je ovdje i on se razlikuje od mene. Ja gledam ovaj stol pod izvjesnim kutom: on za mene »jest« takav kakav mi se pojavljuje, i ovo pojavljivanje ne disimulira nikakav misteriozni »bitak«. Kada promijenim mjesto, stol mi se ukazuje drukčije: fenomen se mijenja, no ipak stol ostaje i s t i. Preko svih pojedinačnih fenomena, ali kroz njih, pojedinačno biće je nazočno i ono je uvjet svakog otkrivanja. Bitak

fenomena je transfenomenalan! Ovaj ontološki temelj fenomena ne smijemo zamišljati na realističan način, kao neku supstanciju, različnu od serije pojava; bitak je fenomenu koekstenzivan i njime postuliran, ali putem fenomenalne uvjetovanosti. Sartre priznaje da bitak objekata premašuje i utemeljuje spoznaju o predmetu. Fenomen je, doduše, onakav kakav se pojavljuje, ali bitak pojavljivajnja ne može se reducirati na svoju pojavu: on sačinjava najtemeljniju intrastrukturu bića.

Bitak svijesti

Bitkom svijesti možemo nazvati onaj kojemu se otkrivaju svi fenomeni. Ovaj bitak ne smijemo reducirati na fenomen, jer smo još u sloju »gdje ne možemo sami sebe uhvatiti«. Ovdje se pod »sviješću« ne misli na »refleksivnu spoznaju sebe« (*connaissance réflexive de soi*),¹ nego na onaj predrefleksivni *c o g i t o* sasvim upravljen na vanjski svijet; ne znanje o znanju, nego izvjesna »unutrašnja translucidnost prema znanju«. Za uspostavljanje temelja svega znanja bilo bi potrebno ili prevaliti jednu beskonačnu regresiju spoznajnih stanja i stupnjeva, ili se uteći noumenonu, ili pronaći bitak koji se postavlja u fenomenu i kroza nj.

Bitak fenomena

Preostaje nam još mogućnost da, kao Husserl ili idealisti, dovedemo u prisnu vezu bitak raznih fenomena s transfenomenalnom dimenzijom subjektivnosti (subjektnosti), ali to je neprihvatljivo jer ne bismo razumjeli relativna i pasivna bića kao takva.

Stvari postoje. Svijest, o kojoj smo malo prije govorili, uvijek je svijest o nečem u. Svijest uključuje jedan objekt od nje različit. »Transfenomenalan bitak onoga što jest, za svijest, je bitak *po-sebi*.«²

Po-sebi (l'en-soi)

Ovo *po-sebi* određuje bitak u punom smislu riječi. Sartre ga dovodi u vezu sa školskim *ens qua ens, ens qua tale*. Ali ovaj skolastički bitak kao bitak mnogo je »rjeđi«, manje gust, manje masivan. *Po-sebi* je *masivan* bitak u tolikoj mjeri, da on ne podržava nika-

¹ »Soi« (sopstvo, samostalni bitak) treba, osim toga, da stalno opominje kako je »bitak kao bitak« potpuna indiferencija, bez kakve aktivnosti i pasivnosti.

² *L'Être et Le Néant*, p. 29.

kav odnos ni prema sebi, ni prema drugim bićima: »On je imanencija koja se ne može realizirati, on je potvrđivanje koje se ne može potvrditi, djelotvornost koja ne može djelovati jer je sasvim umiješen u tijesto samoga sebe.«³ Bilo koji izražaj kojim želimo označiti *l'en-soi* uvijek je jedna denominatio impropria: bitak toliko koindicira sa sobom, da se be (soi) iščezava kako bi ustupilo mjesto čistom identitetu. Bitak je o n o š t o j e s t , dok sviješću nazivamo *za-sebe*, (*le pour-soi*), koje nikada nije što ono jest i mora uvijek bivati svoj bitak. *Po-sebi* se ne može izraziti ni stvaranjem, koje bi razorilo njegov bitak, ni mogućnošću, koja bi strukturirala *za-sebe*, ni nužnošću, koja bi važila u redu idealnih propozicija, ali koja ne može učiniti ništa s postojećim bićima. Savršeno kontingentan, ipak nestvoren, bez razloga da bude, bez ikakvog odnosa, *bitak-po-sebi* je o n o p r e v i š e za vječnost.

Nalazimo se u sloju gdje dijalektika doziva i potvrđuje intuiciju. Kao konsekventan egzistencijalist Sartre je d o ž i v i o i iskusio bitak prije njegove strukturne eksplikacije. Ovu neposrednu spopadnutost bitkom, ovo i s k u š a v a n j e bitka Sartre je uzeo sa siže svojemu romanu *Mučnina*.

Mučnina (La nausée)

Kroz razna neobična gađenja približio se Antoine Roquentin »iluminaciji«. Čitamo njegov intimni dnevnik:

»To mi je presjeklo dah. Još pred nekoliko dana nisam ni slutio što znači riječ 'postojati'... U običnom životu egzistencija se skriva. Ona je ovdje, oko nas, u nama, ne može se izreći dvije riječi, a da ne govorimo o egzistenciji i konačno nju ne dosižemo. Kada sam vjerovao da mislim o njoj, mislio sam ni o čemu, imao sam praznu glavu, ili sasvim točno, imao sam u glavi jednu jedinu riječ, riječ 'biti'... A onda najednom, evo ga: iznenada to bijaše tu, to bijaše jasno kao dan; egzistencija se nepredviđeno otkrila. Ona je izgubila bezopasni izgled apstraktne kategorije: to bijaše samo tijesto stvari, korijen bijaše izmiješen od egzistencije. Ili bolje: korijen, željezne rešetke vrta, klupa, rijetka podrezana trava tratine sve je bilo iščezlo; različitost stvari, njihova individualnost bijahu samo privid, neki lak. Ovaj je lak bio rastopljen, ostatak monsturoznih i mekanih masa, nesređenih, golih — ostatak strašne i besramne golotinje.«⁴

³ *Ibid.*, p. 32.

⁴ *La Nausée*, N. R. F., 1938, pp. 161—162.

»Egzistencija nije nešto o čemu možemo misliti izdaleka: treba da vas ona naglo spopadne, da se zaustavi na vama, da se svom težinom spusti na vaše srce, kao neka krupna nečista životinja.«⁵ »Egzistencija je čista kontingencija: egzistirati znači biti naprosto tu; egzistentna bića se pojavljuju, dopuštaju da ih se susretne, ali nikad ih ne možemo deducirati. Mislim da ima ljudi koji su to razumjeli, samo što su pokušali da premoste ovu kontingenciju nalazeći neko nužno biće, uzrok sebe (sens causa sui). Ali nijedno nužno biće ne može objasniti egzistenciju: kontingencija nije lažni pričin, privitynost koja može da se rasprši: ona je apsolut, prema tome savršena proizvoljnost. Sve je proizvoljno.«⁶ . . . »Mi nemamo nikakva razloga da smo tu, ni da smo ovi ili oni, svako je postojeće biće konfuzno, neodređeno nemirno, svako se postojeće biće osjeća suvišno u odnosu prema drugima.«⁷ »Previše, to je jedini odnos među stvarima i svaka od njih izmiče odnosu kojim se nastoji zatvoriti, ona se izolira, prelazi postavljene joj granice . . . i ja sam također suviše an i odatle dolazi da se ljudi nastoje sakriti iza ideja prava i nužnosti. Uzalud; svako se postojeće biće rađa bez razloga, dalje postoji po slabosti, umire u susretu.«⁸ »Egzistencija ima tri sinonimna bi-ljega: apsolutna, kontigentna, apsurdna . . . Kada nam se egzistencija javlja takva kakva jest, tu, bez razloga, ni za što — ona nam se gadi.«

Po-sebi i za-sebe

Samo intuicija otkriva transfenomenalan bitak fenomena: po-sebi. Egzistentan bitak u svojoj apsolut-apsurd-kontingenciji prelazi i omogućuje izbijanje (nicanje) *bitka-za-sebe*; no ovaj bitak svijesti otkriva nam dijalektika. Između *po-sebi* i *za-sebe* nema nikakve realne interakcije. Kakvi su odnosi između *bitka-po-sebi* i *bitka-za-sebe*, između bitka i čovjeka? Ontologija, koja ih želi osvijetliti, zaključit će: sve se dešava tako da razna *bića-po-sebi*, u svojem vlastitom utemeljivanju, to će reći, u liječenju svoje neizlječive kontingencije i opravdanju svoje egzistencije, daju sebi modifikaciju *bitka-za-sebe*. To biva nekim istiskivanjem njihove punine bitka, uvođenjem u njih same od njih samih izvjesne pukotine Ničega; Ništa je roditelj unutrašnje distancije *od-sebe* i unutrašnje nazočnosti *pri-sebi*. (Čisti identitet *bitka-po-sebi* isključuje svaki odnos, pa čak i odnos nazočnosti).

⁵ Ibid., p. 169.

⁶ Ibid., p. 167.

⁷ Ibid., p. 163.

⁸ Ibid., p. 170.

Sad već možemo nazreti shemu Sartreovih analiza i konstrukcija. Nije li glavna perspektiva Sartreova fundiranja bitka blizu jednom materijalizmu i njegovu epifenomenu? Što je konačno ovo *L'en-soi*, obdareno ontičkim prvenstvom? Nije li ono vrlo blizu inertnom, pasivnom, amorfnom, čak i za individuaciju indiferentnom masivnom supstratu? *Le pour-soi* pričinja se kao svijest, slabšaši epifenomen čiji onticitet prema punini *L'en-soi* (materije) izgleda nepotpun, rijedak, bolestan. O *bitku-po-sebi* ne možemo ništa kazati, jer on jest. I doista, ako pogledamo table des matières volumena od 722 stranice. *L'Etre et le Néant* vidimo da se o »bitku kao bitku« raspravlja tek na 30 stranica, a ostali prostor posvećen je odvijanju dijalektičkog mehanizma *bitka-za-sebe*, njegovih struktura, projekata i neuspjeha.

Struktura bitka-za-sebe

Pitanje. Čovjek pita sebe i svijet. Istim činom čovjek je okružen ništavilom. Pitanje, doduše, prebacuje most između ne-bitka znanja onoga koji pita, i ne-bitka u transcendentnom biću. Jedno autentično pitanje pita se zato da bi se izbrisalo jedno ne. Ako je pitanje afirmativno, odgovor uvodi jedno treće nebiće: limitaciju.

Negacija. Da bi bila moguća radikalna i autentična negacija moramo od autentičnog pojma Ničega prijeći na njegovu fenomenološku koncepciju. U okviru mišljenja i dijalektike autentična negacija je nemoguća. Arguirajući protiv Hegelova Ništa, kao u jednom i komplementarnog pojma bitka, Sartre pravi jednostavnu konverziju Spinozine formule: svaka negacija je determinacija. Zatim nastavlja: »To znači, da je bitak prije Ničega i da ga utemeljuje. Pod ovim treba razumjeti da bitak ima, s obzirom na ništa, ne samo logičko prvenstvo, nego i da ništa dobiva od bitka svoju konkretnu djelotvornost. To je ono na što mislimo kada kažemo da Ništa ima bitak. To znači da bitak nema nikakve potrebe za ništavilom i da se može iscrpno preispitati njegov pojam a da u njemu ne nađemo ni najmanji trag ništavila. Naprotiv, Ništa koje nije moglo bi imati samo jednu posuđenu egzistenciju: ono baš od bitka uzima svoj bitak; njegovo ništa bitka možemo sresti samo u granicama bitka, a potpuni nestanak bitka ne bi bio dolazak kraljevstva nebitka, nego, naprotiv, potpuno iščezavanje Ničega: ništavila ima samo na površini bitka.«⁹

Kakva će onda biti fenomenološka koncepcija Ničega? Prije nego li će je odrediti, Sartre kritizira Heideggera u tom smislu što Hei-

⁹ *L'Etre et le Néant*, p. 52.

degger u opisivanju Daseina nedopušteno upotrebljava pozitivne termine, koji sasvim maskiraju implicitne negacije. Dasein je »izvan sebe u svijetu«, on je »briga«, on je »vlastita mogućnost«. Sve to znači, prema Sartreu, da Dasein nije *po-sebi*, da on »nije« sam prema sebi u neposrednoj blizini, da on »prelazi« svijet ukoliko se samo postavlja kao ne budući po sebi i kao ne budući svijet. U tom smislu — kaže Sartre — pravo ima Hegel protiv Heideggera kada izjavljuje da je »Duh« negativnost. Samo što bismo, po Sartreu, jednom i drugom mogli postaviti isto pitanje u nešto različitim oblicima. Hegelu bi trebalo reći: »Nije dovoljno postaviti Duh kao medijaciju i negativnost, već treba postaviti Duh kao strukturu bitka Duha. Što bi Duh trebalo da bude da bi se mogao konstituirati kao negativnost?« Heideggera bismo mogli pitati ovo: »Ako je negacija prva struktura transcendencije, što bi trebalo da bude prva 'ljudska stvarnost' da bi mogla transcendirati svijet?« U objema slučajevima htjelo bi nam se pokazati jednu negativnu aktivnost, a ne vodi se računa o tome da se ova aktivnost utemelji na negativnom bitku. Heidegger osim toga čini od ništavila neku vrst intencionalnog korelata transcendencije, ne videći da ga je već uveo u samu transcendenciju kao njezinu prirodenu strukturu. Na koncu pogledajmo kako Sartre fenomenološki koncipira Ništa: »Ako ništa nije podržavano od bitka, ono se rasipa u k o l i k o j e N i š t a, a mi padamo na trag na bitak. Ništa se može ništiti samo na osnovi bitka. Ako ništa može biti dano, to nije ni prije ni poslije bitka, ni na bilo koji način izvan bitka, već u samim grudima bitka, u njegovu srcu, kao neki crv.«¹⁰

Sloboda je podrijetlo ničega

Ništa dolazi jedino kroz *za-sebe*, kroz čovjeka. Kada se pitamo o bitku, stavljamo se izvan njegova kruga, izlučujemo jedno Ništa koje nas od bitka izolira. Zapravo nas nijedna stvar ne dijeli od bitka, a ipak mi sami sebe dijelimo od njega. Ova pukotina u bitku upravo je Ništa. Ljudska realnost otima se svijetu, slobodna je samo ako se sama sebi otima. Ako Ništa dolazi na svijet kroz čovjeka, to je zato što je čovjek sam svoje Ništenje. Sloboda je tek ovo ništenje (Nèantisation), uvođenje ovoga ništa između motiva i čina, zasjek nepostojanja između prošlosti i budućnosti.¹¹ T j e s k o b a j e n u ž n a posljedica ništenja našeg bitka. Ona nam dolazi kroz svijest o našoj slobodi, no mi nismo dovoljno hrabri da bismo izbjegli tjeskobu, nijećemo slobodu (npr. pod izlikom determinizma), u rastresenosti nastojimo da je zaboravimo. Ali to je Sizifov posao! Mi smo tjes-

¹⁰ *Ibid.*, pp. 56—57.

¹¹ *Ibid.*, pp. 58—63, passim.

koba u istom aktu u kojemu joj želimo pobjeći. To dokazuje našu bitnu lažljivost.¹² Mi, dapače, poznajemo vještinu da se opremimo kontradiktornim pojmovima; u istom ključanju svijesti dolazimo u fazu *ne-biti-ono-što-jesmo* i drugu fazu — *biti-ono-što-nismo*. U tome nema ništa čudno. Da li je čovjek ikada ono što on jest? Nije li on neprestani igrač? Što je iskrenost drugo negoli jedan od načina kako se vlada lažljivost? Hoteći biti ono što jesmo, htjeli bismo se identificirati s *bitkom-po-sebi* i to korakom *bitka-za-sebe*, koji poriče *bitak-po-sebi*.¹³

Ako je bitak doista masivan, identičan, umiješen u samome sebi, čovjek koji je svijest (tj. nazočnost pri sebi, distancija od sebe), taj čovjek ovom savršenom bitku dodaje tek Ništa. Uprkos »među filozofima veoma raširenoj predrasudi« Sartre poriče svijesti najviše dostojanstvo bitka.¹⁴ Svijest je tek »dekompresija«, odljepljivanje od, ništenja *bitka-po-sebi*.

Projekti i porazi bitka-za-sebe

Akcija može izvirati samo iz prazne unutrašnjosti. Samo iz nje. Sjetimo se da bitak simpliciter je st i to u tolikoj mjeri nepomičan, bez relacije, identičan, da isključuje svaku aktivnost. Čovjek se može postaviti samo kao pomanjkanje bitka. *Bitak-za-sebe*, negativnost, nosi u sebi nuždu svojeg vlastitog ništenja. *Za-sebe* je rupa, bitka koja želi samu sebe ispuniti. Iz te želje *bitka-za-sebe* rađa se najviša i nakazna Vrijednost; nanovo postati *po-sebi*, ne uništivši se kao *za-sebe*, prići k punini bitka, ali ostajući potpuno nazočnost pri sebi. *Za-sebe* nije ništa drugo negoli projekt prema *bitku-po-sebi-za-sebe* (*l'en-soi-pour-soi*), prema jednom idealnom *sebe*: drugim riječima: »Čovjeku je u svojem temelju želja biti Bog. Ali ideja o Bogu je kontradiktorna, i mi se uzalud gubimo. Čovjek je jedna beskorisna muka.«¹⁵

Ovi projekti bivaju predmetom daljnje ontologijske analize. Odražavajuća svijest (la conscience de quelque chose) je prvo istupanje bitka iz sebe, prva ekstaza bitka. Nesposoban da se utemelji — jer je bitak uvijek kontingentan, sibi ipsi identissimum — *po-sebi* posjeduje samo tu mogućnost, da u samome sebi proizvede Ništa.¹⁶ Sve realne kvalitete, koje proizlaze iz autoprodukcije — destrukcije *bitka-za-sebe*, ne odvajaju subjekt od njega samoga, već zahvaljujući

¹² *Ibid.*, pp. 66—84, *passim*.

¹³ *Ibid.*, pp. 85—111, *passim*.

¹⁴ *Ibid.*, p. 111.

¹⁵ *Ibid.*, p. 178.

¹⁶ *Ibid.*, pp. 121—126, *passim*.

ovome ništenju, subjekt se toliko dekomprimira da može postati sam sebi nazočan.¹⁷

Pomaljajući se iz svijesti subjekt ne može postići opravdanje svojega bitka. Postavši *za-sebe*, jednom zauvijek je pobjegao od sebe. Jer svijest ne čini drugo negoli da postavlja svoj objekt. Svijest nas upućuje objektu, a objekt nas upućuje na svijest. Ovu je igru nemoguće zaustaviti, ni izolirati jedan od termina, a nije čak moguće proglasiti ni da su dva, jer izviru u jedinstvu jednog jedinog čina.¹⁸

Vrijednost je projekcija maglovitog ideala *bitka-po-sebi -i-za-sebe*, ona je vječni neuspjeh onoga manjka koji je čovjek.¹⁹ Moguće je manjak koji onemogućuje ljudskoj stvarnosti da bude čisto *sebe* (soi).²⁰ Projektirajući prema *sebe*, čovjek konstituira tri vremenske dimenzije: prošlost, od koje se otrgao i ona pada u *bitak-po-sebi*; sadašnjost, njegovo neprestano bježanje po naličju bitka; budućnost — »Uvijek buduća jama prema kojoj se bacamo a da se nikad ne dosegemo.«²¹

Svijet

U kruženju aktualnog *za-sebe* oko idealnog bitka pojavljuje se svijet.²² Svijest, polazeći od svih *po-sebi* koje poznaje, gradi ovaj svijet. No kako ih može upoznati kad *po-sebi* isključuje svaku relaciju? Novim ništenjem: Svijest se temelji na jednoj unutrašnjoj relaciji: *za-sebe* se konstituira kao *nebudući* ove stvari.²³ Svijest između aktualnog pojedinačnog subjekta i cjeline bitka *prostora*, gurajući odnos među razna *bića-po-sebi*, među kojima nema nikakvih odnosa.²⁴ Mnogobrojnim analizama Sartre hoće pokazati kako su sve metafizičke tvrdnje negativnog karaktera jer im taj dolazi od *bitka-za-sebe*. Prvi pokušaj bitka da se utemelji nije uspio.

Refleksija

je drugi pokušaj da se utemelji bitak. Kad već ne možemo zahvatiti igru neposredne svijesti u izoliranju jednog od njezinih termina, možda će nam to biti moguće, ako je pretvorimo u jednu

¹⁷ *Ibid.*, p. 120.

¹⁸ *Ibid.*, pp. 117—121, *passim*.

¹⁹ *Ibid.*, pp. 127—136, *passim*.

²⁰ *Ibid.*, pp. 127—136, *passim*.

²¹ *Ibid.*, pp. 150—196, *passim*.

²² *Ibid.*, pp. 146—149, *passim*.

²³ *Ibid.*, pp. 219—228, *passim*.

²⁴ *Ibid.*, pp. 229—235, *passim*.

datost te je tako ukrutimo u postojanost *bitka-po-sebi*. Možda bi reflektivna svijest, u svojem temelju identična s neposrednom svijesću, mogla da se poistoveti s bitkom, koji bi u isto vrijeme bio *za-sebe*, kao odražavajući odraz, i *po-sebi*, u vlastitom uvidu. Tražena sinteza ne može biti ostvarena. Za spoznaj u je potrebno da se refleksija odijeli od spoznaje predmeta, da se poništi — i to u istom činu u kojemu se je s njime identificirala, kao punina bitka; jedan ovako lažljiv postupak može samo povećati unutrašnji rascjep.²⁵

Za-sebe nije uspjelo da postane »drugo-od-sebe«, ostajući »sebe«. Sada pokušava ovo postići kroz

Bitak-za-drugoga (l'etre-pour-autrui)

To je treća ekstaza bitka. Drugi postoji i on je subjekt: o njemu imam neposrednu sigurnost — u ponosu ili stidu — kada me njegov pogled transformira u objekt.²⁶ Ne bih li možda po njemu mogao doniti natrag svoj bitak? Ja ne utemeljujem ovaj *bitak-za-drugoga*, no ipak, ja jesam taj bitak. S gledišta drugoga, ja sam neka masivna datost. U pogledima na mene uperenim, ja sam doista na način jednog *po-sebi*. Ali evo opet unutrašnje recipročne negacije: ja za drugoga jesam utoliko ukoliko sam onaj koji nije drugi i ukoliko se drugi postavlja ne budujući. Novi neuspjeh. *Za-sebe* pokušava da ipak zadobije svoj bitak, bilo ništeći slobodu drugoga, bilo podjarmljujući je.²⁷

Da bi postigao sintezu subjekt-objekt, prolazi *bitak-za-drugoga* kroz svoje stavove, ali svaki stav je — neuspjeh. U poznatom smjeru i taktu mehanizma *bitka-po-sebi-za-sebe* razvija se dalje cijeli sistem. Prvi stav *bitka-za-drugoga* je ljubav: ja hoću da poštujem tuđu slobodu i želim da me drugi gleda. Na taj način ja postajem *po-sebi* (za onoga tko me gleda). No ja bih također želio da sebi asimiliram ovo *biće-za-drugoga*, ja želim jedno svoje *po-sebi*. U ovome stavu za mene bi bila najveća sreća da budem sasvim *u-svijetu-za-drugoga*; ali ujedno želim da i taj drugi bude *u-svijetu-za-mene*. Ljubav, dakle, nije drugo nego *projekt-bitiljubljen*. I subjekt i objekt recipročno zahtijevaju da budu uzeti kao apsolut: i jedan i drugi zahtijevaju da budu ljubljeni ljubavlju koja ništa ne traži. Ali: Ljubav je *projekt-bitiljubljen*. Dakle... novi poraz.

Drugi stav *bitka-za-drugoga* inverzan je prvome: ja ne poštujem tuđe slobode i hoću je sebi podvrgnuti. U seksualnoj želji nasto-

²⁵ *Ibid.*, pp. 196—216, passim.

²⁶ *Ibid.*, pp. 275—427, passim.

²⁷ *Ibid.*, pp. 428—431, passim.

jim da kroz tuđe meso potčinim slobodu drugoga. No milujući drugoga, milujem također sebe. Ali dok tako razdražujem sebe kroz tuđu put, pogazio sam tuđu slobodu, jer svojega partnera uzimam kao objekt. Tuđe *za-sebe* nije ostalo sačuvano. Ako pak želim da u mesu sačuvam tuđe *za-sebe*, tada mi ono, baš kroz meso izmiče. Stojim pred alternativom: drugi — ili subjekt ili objekt. Nasilno kidanje te alternative jeste sadizam. Sadist uzima drugoga potpuno kao objekt, manevrira njime kao pukim instrumentom. No, kada je sasvim ugnjavio partnera, ne zna više što da počne s »drhtavim mesom«. Hoću li pak biti sasvim *biće-za-drugoga*, postajem mazohist. U tom stavu tek sam objekt, tek sam *u-svijetu-za-drugoga* i potpuno prestajem biti *biće-za-sebe*. Nov neuspjeh.²⁹ Ispraznost tih pokušaja rađa mržnjom: »mržnja naprosto predstavlja posljednji pokušaj, očajan pokušaj. Poslije neuspjeha ovog pokušaja *biću-za-sebe* preostaje samo to, da se vrati u krug i da se prepusti ljuljanju između ovih dvaju temeljnih stavova.«²⁹ »Ljudska stvarnost zaludu traži izlaz iz ove dileme: transcendirati drugoga ili pustiti da me drugi transcendira. Bit odnosa među svijestima nije zajedništvo (Mitsein), već sukob.«³⁰

Kako je čovjek ništenje, pa ako nijedan projekt ovoga ništenja ne vodi čovjeka do ozbiljenja strukture *po-sebi-za-sebe*, ovo ništenje nikada ne može prestati. Čovjek će djelovati uvijek, uvijek sam, uvijek slobodan. Bitak kao bitak nije slobodan.

Kad bi čovjek jednom postao ono što on jest, prestao bi biti slobodan. Sloboda je ljudski fatum! »Mi smo osuđeni na slobodu.«³¹ Sloboda se proteže apsolutno na sve: svaki trzaj živaca, strah od bombi, svaki naš kompleks manje vrijednosti, svako naše ludilo, svaku našu gurmanciju mi smo slobodno izabrali. »Svi moji načini bitka jednako pokazuju moju slobodu, jer su svi oni oblici mojega vlastitog ništa, svi oni su moji projekti prema bitku: istina, apsurdni i bezrazložni projekti — no jesam li ja nešto drugo nego ova apsurdnost?«³²

Moja situacija ne steže moju slobodu. Koeficijent protivnosti pojavljuje se samo mojim postavljanjem svrha. Ja sam za sve odgovoran: »Odgovoran sam za mjesto koje sam zauzeo rodivši se, za prošlost kojoj sam pridao neku važnost. . . odgovoran sam za rat koji proživljavam.«³³ Odgovoran sam, dapače, za predmete koji me okružuju jer, makar ja ništa ne dodajem stvarima, zbog mene i po meni

²⁹ *Ibid.*, pp. 431—434.

²⁹ *Ibid.*, p. 484.

³⁰ *Ibid.*, p. 502.

³¹ *Ibid.*, pp. 558—565, *passim*.

³² *Ibid.*, pp. 558—560, *passim*.

³³ *Ibid.*, p. 640.

ima stvari. Jedino nisam odgovoran za smrt, jer: »uvijek umiremo s onu stranu pogađanja«. ³⁴

Kako smo već vidjeli, osnovna želja čovjeka, njegov fundamentalni projekt, jeste jedno *po-sebi-za-sebe*, *ens causa sui*, koje religije zovu Bogom. Ova ideja božanstva uvodi se u egzistencijalnu u psihološku analizu, gdje ona figurira kao neka »egzistencijalna cenzura«: Ona će nam omogućiti da razumijemo: »nećiju ambiciju, maniju da čepi rupe, način kako netko skida šešir itd., kao specifikaciju što je dotični daje želji: biti čovjek-bog«. ³⁵ I svoje kategorije želja, činiti (*le faire*) i imati (*l'avoir*) sa njihovim modalitetima Sartre svodi na fundamentalni ljudski projekt. ³⁶

Na kraju *L'Être et Le Néanta* Sartre skicira jednu etiku o kojoj je i gospođa Simone de Beauvoir dala neka objašnjenja. Valja se prije svega odreći duha ozbiljnosti. Vrijednost je samo opsjena naše subjektivnosti, a mi to već znamo preko ontologije. Stvaran cilj svakog našeg teženja je sintetičko slijevanje *bitka-po-sebi s bitkom-za-sebe*. Neka se, zato, sloboda izabire upravo kao ideal *ne-biti-ono-što-ona-jest* i *biti-ono-što-ona-nije*. Umjesto da pošto-poto nastoji koindicerati s bitkom, neka uvijek cilja na to da bude u neprestanoj distanciji od bitka. Na taj će način, u trenucima rijetkim i privilegiranim, kakvi su otprilike bili ekstaze Plotina, čovjek postati kao neki bog i biti dovoljan sam sebi. Sartreova etika je u ovoj namjeri svojevrsna soteriologija.

Ali u literarno-filozofskoj elaboraciji svoje spasiteljske namjere Sartre kadšto neočekivano kida s egzistencijom, rješavajući egzistencijalno postavljeno pitanje pogledom u carstvo vrijednosti, koje frapantno podsjeća na Platonov kosmos esencija. Zato se i njegov simpatični egzistencijalist Antoine Roquentin — što nas ipak iznenađuje — spasio u vrijednosti, u *e s e n c i j i*. Evo kako se to dogodilo:

»Svijet je bio tako ružan, tako su ružne bile ove prljave čaše po stolovima i smeđe mrlje na velikom ogledalu, i prijatan izgled dragoga od gazdarice, tako je ružna bila sama egzistencija svijeta, da sam se osjećao ugodno, familijarno. A sada, evo, pjeva saksofon. I ja se stidim... ova mala tuga od gramofonske igle okreće se okolo nad pločom i zanosi me... ona se okreće živahno, potpuno zaokupljena sobom; ona je kao neka kosa odsjekla bljutavu intimnost svijeta i sada se ona okreće i svi mi, Madleine, krupni čovjek, gazdarica, ja i stolovi, duge klupe bez naslonjača, uprljano ogledalo, čaše, svi mi koji smo se odali egzistenciji, jer svi mi živimo u jednom prgavom međusobnom odnosu, samo u njemu; ona igla nas je

³⁴ *Ibid.*, p. 633.

³⁵ *Ibid.*, pp. 643—690, *passim*.

³⁶ *Ibid.*, pp. 663—668, *passim*.

iznenadila u našoj razdrljenosti, u svakodnevnoj ravnodušnosti: ja se stidim zbog sebe i zbog svega što postoji prije nje... Ne može se kazati da poticaj mojega ushićenja postoji; ploča koja se okreće postoji, ja koji slušam postojim, zrak uzgiban glasom postoji, glas koji je utjecao na ploču postoji. Sve je puno, egzistencija je posvuda, gusta, i nepodnosiva i slatka. Ali kroz sve ovo, čitava ova slatkoća, nedostiživa, sasvim blizu, tako daleko nažalost, mlada, neumoljiva i ozbiljna, ima onu... onu određenost. Ona je s druge strane — uvijek s druge strane neke stvari, nekog glasa, neke note na violini. Preko glomaznosti i glomaznosti egzistencije, ona se otkriva, slaba i jaka; kada je se hoće pograbiti, ne susreće se negoli egzistentna bića lišena smisla. Ona je iza njih... ja je dapače ne čujem, ja čujem zvukove, titraje zraka koji je otkrivaju. Ona ne egzistira, jer nema ništa previše: sve ostalo je ono previše u odnosu na nju... Egzistentno biće htjelo bi biti izvan sebe, prazniti časove od njihove pretilosti, izmikati ih, osušiti ih, mene očistiti, mene očistiti, mene otvrdnuti, da napokon bude jasan i točan zvuk jedne note na saksofonu.«

I svi bismo htjeli pobjeći nekamo iza amorfne egzistencije,

»iza platna od slika sa Tintoretovim duždevima, sa ozbiljnim Gozzolijevim Fiorentincima, iza stranica knjiga s Fabricijem del Dongo, s Julijenom Sorelom, iza gramofonskih ploča s dugim, suhim tužaljka jazza; no jedina melodija stanuje s druge strane egzistencije, u onom drugom svijetu koji vidimo izdaleka, ali mu se ne možemo približiti. Iza egzistentnog bića koje pada iz jedne sadašnjosti u drugu, bez prošlosti, bez budućnosti, iza ovih zvukova koji se iz dana u dan raspadaju, ljušte i klize prema smrti, melodija ostaje ista, mlada i krepka, kao svjedok bez smilovanja.«³⁷

Zatim:

»Crnkinja pjeva; evo dvoje njih koji su spašeni: Židov (autor melodije) i Crnkinja. Spašeni. Oni su možda vjerovali da su do kraja izgubljeni, utopljeni u egzistenciji. No ipak, nitko ne bi mogao predstaviti kako ja mislim na njih, s kolikim miljem... oni su za mene malo kao mrtvi, malo kao heroji romana; oni su se oprali od grijeha postojati. Zacijelo ne potpuno, ali sasvim toliko, koliko to čovjek može učiniti. Ova me ideja najednom uznemiruje, jer se nisam tome nadao. Osjećam kako me nešto plahovito okrnulo: nešto što više nisam poznavao: neka vrst radosti.«³⁸

Osim »muzičkog spasenja« ima i drugih načina kako da se čovjek spasi — npr. pisanjem knjiga, bavljenjem matematikom, itd.

³⁷ *La Nausée*, pp. 119—120.

³⁸ *Ibid.*, p. 222.

Kontradikcija baze

Ali nemojmo diskutirati o dijelovima i o njihovu sklopu. Pođimo ravno na temelje: što oni vrijede?

Cijela konstrukcija počiva na primatu *bitka-po-sebi*. Postavlja se pitanje, koje odnose s ovim *bitkom-po-sebi* održava *bitak-za-sebe*, čovjek, jer se na kraju radi o tome da se razumije čovjeka. »Govori nam se da se sve dešava tako kao da bi jedan *bitak-po-sebi*, u projektu da sam sebe utemelji, davao modifikaciju *bitka-za-sebe*.«³⁹

Pripazimo: k a o d a b i. Ako se pridržavamo kardinalnih postavki sistema, ne može biti tako; Sartre priznaje: »Ontologija na ovome mjestu udara o duboku kontradikciju... Da bi bio projekt vlastitog utemeljenja, *bitak-po-sebi* trebalo bi da bude u svojem iskonu prisutnost prema sebi, to će reći da bi on već bio svijest.«⁴⁰ *Bitak-po-sebi* djeluje kao *bitak-za-sebe*. Sartre ovom temeljnom pogreškom nije odviše smeten: nije li on uvjeren u apsurdnost bitka?

Sam Sartre bi uostalom i htio lokalizirati kvar na svojem idejnom stroju: htio bi spasiti bar — ontologiju, premda se on ne slaže s »metafizikom, koja formira h i p o t e z e koje omogućuju da se shvati ovaj proces... koji je artikulacija... egzistencije *bitka-po-sebi* s... nicanjem *bitka-za-sebe*.«⁴¹

Ove hipoteze neće ni u kom slučaju staviti u pitanje apsolutno prvenstvo *bitka-po-sebi*. To je najtemeljnija pretpostavka sistema. Nameće li nam se ona snagom evidencije ili nužnosti? Naš odgovor može biti samo negativan.

Prema Sartreovu uviđaju »mučnina« nije dovoljna da bi se utemeljila ontologija, jer mučnina je tek »fenomen bitka«. Preostaje, dakle, da se preispita dijalektika koja otkriva »bitak fenomena«, te ga uspostavlja kao *bitak-po-sebi*, prvi, apsolutan, masivan.

Naša objekcija: Fenomen od kojega se polazi, odmah se pokazuje kao relacija između dva načina transfenomenalnog bitka: s jedne strane — svijesti, s druge strane — objektivnog uvjeta svakog otkrivanja. Da li je, prema tome, dopušteno da misilac koji slijedi fenomenološku metodu proglašuje neki bitak nerelativnim s obzirom na svijest, ako se on pojavljuje jedino u odnosu sa svijetom? Suglasni smo s time da jednome od termina relacije treba pridati izvjesnu konzistenciju *bitka-po-sebi*; no nije li izdizanje tog bitka u apsolut, uništenje svih njegovih odnosa, očevidna samovolja? Nije li očevidna i druga samovolja, naime, da se taj bitak proglašuje nesvjesnim, inertnim, masivnim, naprosto zato što je on

³⁹ *L'Être et Le Néant*, p. 715.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 715.

⁴¹ *Ibid.*, p. 715.

drug o nego m o j a svijest. Osim toga, ovim stavom posvema je pre-
viđena analogija i transcendencija bitka. U knjizi *Metafizike* Aristote-
tel: »Svaki rod ima razlike koje su izvan biti roda; ali se ne može
naći nikakve razlike koja bi bila izvan bitka, jer ono što nije bitak
ne može biti razlika.« Prema tome, nije nužno da svijest, ne budući
masivan *bitak-po-sebi*, bude tek »rupa« bitka, čista negacija.

Sartre je prevideo ovu objekciju, te da bi je izbjegao, »odnos«
prenosi u srce svijesti. Svijest nije drugo nego unutrašnja negacija
bitka-za-sebe koji se konstituira kao n e b u d u ć i o b j e k t. Zaš-
to? Zato što je *bitak-po-sebi* s onu stranu svake relacije. Ova teori-
ja svijesti ne opravdava apsolutan karakter *bitka-po-sebi*: ona ga
pretpostavlja a ne dokazuje ništa. Cijelo pitanje ostaje otvoreno: s
koje strane bismo mogli postaviti neki *bitak-po-sebi* koji je dat samo
u »odnosu«?

Da li je *bitak-po-sebi* imaginaran? Nije li objekt bitno
neka vrst odnosa? To je bilo Sartreovo mišljenje u razdoblju kada je
pisao *L'imaginaire*. Da bismo razlikovali predodžbu i percepciju, on
je ustanovio točnu distinkciju: »U svijetu prcepcije ne može se po-
javiti nijedna 'stvar', a da ne bi s drugim stvarima podržavala besko-
načno mnogo odnosa. Bolje: upravo ova beskonačnost odnosa koju
podržavaju elementi te 'stvari' međusobno — upravo ova beskonač-
nost odnosa konstituira samu bit svake stvari . . . Naprotiv . . . različni
elementi neke predodžbe ne podržavaju nikakav odnos s os-
talim svijetom.«⁴²

Konačno bismo došli do neumjesne i apsurdne konkluzije: *bitak-*
-po-sebi koji ne održava nikakve odnose postoji samo u imaginaciji
i tako bi »Bitak i Ništa« postali tek čista igra duha u jednom sasvim
nezbiljskom svijetu.

⁴² *L'imaginaire*, Gallimard, 1940, p. 20.

Anđelko Habazin: L'ONTOLOGIE PHÉNOMÉNOLOGIQUE DE
JEAN PAUL SARTRE

Resumé

La tentative de Sartre de fonder une ontologie phénoménologique est basée sur la construction qui donne la priorité à l'être-en-soi.

A la question sur les rapports établis par le pour-soi ou par l'homme avec ce l'en-soi — car c'est à la fin qu'il s'agit de comprendre l'homme — Sartre ne donne pas une réponse satisfaisante. D'après lui, tout se passe de cette façon comme si un être en-soi en projetant de fonder soi-même se donnait la modification du pour-soi. Cela n'est pas possible si nous nous tenons aux prémisses cardinales du système.

Ensuite, le »phénomène de l'être«, qui est le point de départ de Sartre, apparaît essentiellement comme le rapport entre deux modes de l'être transphénoménal: de la conscience d'une part, de la condition qui rend possible toute apparition, de l'autre part. Il semble qu'il n'est pas permis au penseur, qui suit la méthode phénoménologique, de proclamer un mode de l'être non-relatif en regard de la conscience, si ce mode apparaît uniquement par rapport à la conscience. En effet, nous pourrions d'être d'accord qu'on attribue à un des termes du rapport une certaine consistance de l'être-en-soi; mais l'élévation de cet être au degré de l'absolu ainsi que l'annulation de tous ces rapports ne sont-elles pas une pure caprice? De même, n'est-elle pas évidente l'autre caprice aussi de proclamer cet être inconscient, inerte, massif, tout simplement, parce qu'il est une autre chose que ma conscience? Il n'est pas nécessaire par conséquent que la conscience, qui n'est pas un en-soi massif, ne soit qu'un »trou« de l'être, une pure négation.

Si nous suivons cette direction de la pensée conséquemment jusqu'à la fin, nous ne pouvons pas éviter la conclusion inconvenante que l'Être et le Néant ne sont qu'un vain jeu de l'esprit dans un monde tout à fait irréel.

